

LA CRISI FINANCERA DE COMENÇAMENTS DEL SEGLE XXI COM UNA CONSEQÜÈNCIA DE LA CAIGUDA DEL COMUNISME

Albert Beltran i Cangròs, José Torres Pruñonosa, Núria Masferrer Llabinés. Escola Universitària Caixa Terrassa (EUNCET)

Introducció

L'any 1989 queia el mur de Berlín i es produïa una sobtada implosió dels sistemes socialistes dels països de l'Est d'Europa. Dos anys més tard, el règim comunista de l'URSS es desintegrava i es llançava, així, a l'abocador de la història un esforç de més de setanta anys en l'edificació d'un sistema social, econòmic i polític, suposadament alternatiu al capitalista. Aquesta fallida de la idea comunista va arrossegar darrere seu tot el seguit de propostes socialdemòcrates i reformistes que, tot i la seva enorme distància respecte del model soviètic, compartien una mateixa confiança en el paper regulador de l'Estat en l'economia. Com acostuma a passar en aquests casos, l'anècdota es va elevar a categoria; el fracàs de l'economia de planificació centralitzada característica dels països socialistes va acabar per deslegitimar tota intervenció dels estats i dels governs en el lliure mercat.

No obstant això, la crítica neoliberal (o, més ben dit, neoconservadora) a la intervenció de l'Estat en l'economia ja havia començat unes dècades abans de la caiguda dels règims socialistes a Europa. Ja als anys setanta i vuitanta del segle XX havien sorgit i s'havien desenvolupat corrents acadèmics que atacaven frontalment el socialisme i la socialdemocràcia i defensaven els mercats autoregulats. Aquests corrents van contribuir significativament a legitimar les polítiques neoconservadores de Ronald Reagan, als Estats Units, i de Margaret Thatcher, al Regne Unit, just a començaments de la dècada dels vuitanta. Això no obstant, cal no exagerar aquesta contribució intel·lectual: l'èxit d'aquests nous enfocaments neoconservadors també va tenir molt a veure amb el descrèdit creixent dels règims socialistes arreu del món i amb l'esgotament de l'Estat de Benestar, sorgit com a resultat del contracte social entre capital i treball, després de la Segona Guerra Mundial, a Europa occidental.

Ara bé, tot i que la revolució neoconservadora és anterior a la caiguda del comunisme, aquesta última va contribuir molt decisivament a impulsar la primera. A partir de la dècada dels noranta, qualsevol tímida resistència a les polítiques liberalitzadores i privatitzadores dels governs conservadors que s'anaven obrint pas a Europa i als Estats Units seria titlada de "socialista" i, per tant, fàcilment desqualificada davant de l'opinió pública. El descrèdit del comunisme va esquitxar el conjunt de l'esquerra democràtica, que a partir de llavors es veuria obligada a abraçar polítiques liberals cada cop més ortodoxes i més escorades cap a la dreta. La dècada dels noranta, doncs, va significar l'alliberament de qualsevol mínim obstacle a l'expansió de la nova idea conservadora, basada en la combinació d'un Estat autoritari en temes de

moral, ordre públic i política exterior amb la desregulació dels mercats, una progressiva privatització del sector públic i, en definitiva, amb el desmantellament de l'Estat social del benestar, pel que fa a la política econòmica. Com va escriure el 1992 el conegut polític nord-americà Francis Fukuyama, després de l'ensorrament del comunisme, la democràcia parlamentària i l'economia de lliure mercat ja no tenien cap competidor a la vista. La història, doncs, "havia finalitzat".¹

La manca de qualsevol alternativa, no ja al capitalisme en general, sinó al model capitalista més estrictament liberal, va tenir com a conseqüència que les institucions econòmiques no governamentals, el Fons Monetari Internacional, el Banc Mundial, el Banc Central Europeu, la Reserva Federal del Tresor dels Estats Units, etc., anessin prenent progressivament als governs nacionals electes la potestat de decidir sobre qüestions econòmiques. Semblava que la idea era reduir les decisions econòmiques a un nivell merament tècnic, tot desvinculant-les de la negativa influència política d'uns governs literalment "segrestats" pels electors i, per tant, perillosament proclius a implementar polítiques econòmiques d'arrel populista. En teoria, les esmentades institucions orientarien la seva activitat en un sentit purament "tècnic". No obstant això, aquestes decisions tècniques es fonamentaven en un ideari liberal ortodox que tenia com a principals premisses la reducció del sector públic, mitjançant processos de privatització, i la desregulació dels mercats, de cara a millorar-ne l'eficiència. Entre els mercats on aquestes idees es van fer més paleses es troben els mercats financers: a partir dels anys noranta, es varen anar eliminant o diluint una bona part dels controls normatius d'aquests mercats, de tal manera que aquests varen esdevenir cada cop més autònoms. Es buscava una millora en el funcionament d'aquests mercats estratègics, però la realitat és que es varen anar degradant cada cop més, per convertir-se finalment en mercats "de casino", purament especulatius. L'actual –i brutal– crisi financera de començaments del segle XXI representa la culminació final de la perversió dels mercats financers, fruit de les polítiques neoconservadores esmentades, i representa, molt probablement, el començament del final d'aquests enfocaments econòmics radicals.

Així, doncs, seguidament farem una breu descripció història de la caiguda del comunisme a l'URSS i a Europa, determinant-ne les causes socials, ideològiques, polítiques i econòmiques. Seguidament, mostrarem les principals conseqüències que han experimentat els mercats financers en el procés de desregulació posterior. Finalment, acabarem amb unes conclusions generals.

La caiguda del comunisme a l'URSS i a Europa

El triomf del comunisme a Rússia l'any 1917 ja va començar de manera contradictòria. El febrer del 1917, segons el calendari julià que regia en aquella època en aquell país, els soldats russos destinats al front oriental durant la I Guerra Mundial, farts de les pèssimes condicions de vida de les trinxeres i de les constants i reiterades

derrotes davant de l'exèrcit imperial alemany, decideixen girar cua i tornar a les seves llars. Simultàniament, a les grans ciutats russes, les masses, empobrides i afamades com a resultat d'una guerra cada cop més impopular, agreujada per la corrupció i la incompetència del govern del tsar Nicolau II, comencen un seguit de vagues i mobilitzacions cada cop més nombroses, organitzades i radicals. El govern intenta reprimir aquests moviments populars, però topa amb la negativa de l'exèrcit i amb l'accelerada desafecció dels aparells de l'Estat. Finalment, el tsar es veu obligat a abdicar i es nomena un govern provisional, liderat per un socialista moderat: Alexander Kèrenski. Alhora, fruit de la creixent radicalització del moviment obrer i de la influència creixent de les organitzacions revolucionàries, sorgeixen de forma espontània un seguit d'organitzacions de base anomenades *soviets* ("consells", en rus).

Immediatament, es planteja un conflicte entre el model liberal burgès, que defensa la convocatòria d'una assemblea constituent, i el model socialista revolucionari, partidari d'una democràcia directa, fonamentada en el govern dels soviets d'obriers, soldats i camperols. Els bolxevics, una escissió de l'antic Partit Obrer Socialdemòcrata Rus, d'arrel marxista, decideixen prendre el poder mitjançant una insurrecció armada a l'octubre del mateix any. Aquesta insurrecció, que no revolució, triomfa gràcies al fet que els bolxevics s'havien infiltrat en l'exèrcit al llarg d'aquest període i en tenien el control. Cal tenir molt en compte aquest fet, perquè el partit de Lenin mai no va tenir ni de bon tros la majoria social en el país. El seu era un partit de revolucionaris professionals, més partidaris de la infiltració en l'exèrcit i del *coup d'état* que no pas del moviment i l'acció de masses. De fet, els bolxevics es veuen obligats a convocar eleccions a l'assemblea constituent (s'havien compromès a fer-ho des del començament) i perden les eleccions amb uns resultats molt allunyats dels obtinguts pels seus principals adversaris, els Socialistes Revolucionaris (168 diputats, enfront dels 380 dels segons.)

Com a resultat, Lenin –contra l'opinió, fins i tot, d'una part del seu Partit– declara que els soviets han de concentrar tot el poder i que l'assemblea constituent, pel seu caràcter burgès i reaccionari, és il·legítima. Finalment, aquesta és dissolta a punta de baioneta, just després de finalitzar la primera sessió. A partir d'aquest moment s'instaura un govern d'inspiració comunista: el Consell de Comissaris del Poble. Els socialistes revolucionaris i els menxevics abandonen els soviets, que són controlats pel Partit Comunista Bolxevic i convertits ràpidament en mers òrgans plebiscitaris al servei del govern i del Partit. Comença una dictadura de partit únic que anirà evolucionant cap a formes obertament totalitàries.

Stalin, a partir dels anys vint, i molt especialment dels anys trenta, comença a consolidar el poder absolut del Partit Comunista sobre les institucions soviètiques i sobre el conjunt de la societat. De la mateixa manera, comença a imposar la seva autoritat sobre el Partit mateix. Cal recordar, però, que aquesta deriva cap a un règim autoritari comandat per una elit de revolucionaris professionals ja havia estat

teoritzada i desenvolupada pel mateix Lenin. Stalin simplement substitueix la dictadura oligàrquica d'una elit revolucionària per la tirania totalitària d'un sol home sobre el partit, l'Estat i el conjunt del país. Com a punt de partida, liquida tots els partits polítics (especialment els menxevics i els socialistes revolucionaris) i fa deportar i matar primer els dirigents i quadres d'aquests partits (això Lenin ja ho havia començat a fer) i finalment gairebé tota la vella guàrdia bolxevic (Trotski, Kameniev, Zinòviev, Bukharin, Rykov, etc.). Instaure el "culte a la personalitat", és a dir, la concentració del poder absolut en les seves mans, juntament amb la idolatria a la seva persona; comença un accelerat procés d'industrialització del país, que fins aleshores era eminentment agrícola, i inicia la col·lectivització de tota la producció agrícola. Aquest procés d'industrialització es focalitza en la indústria pesant (en detriment de la indústria de consum, considerada "burguesa"), mitjançant una sèrie de plans quinquennals que fixen les quantitats, els preus i les característiques de la producció. A partir d'aquest moment, a la Unió Soviètica es desenvolupa un model econòmic socialista, en què l'Estat i el Partit decideixen l'assignació dels recursos, al marge de les necessitats reals dels agents econòmics.

Un cop acabada la Segona Guerra Mundial i uns anys després de la mort de Stalin, el 1953, el nou dirigent soviètic Nikita Khruixtxov denuncia els crims de l'estalinisme, al xx Congrés del Partit Comunista (any 1956.) El règim se suavitza i perd els trets més explícitament totalitaris, tot i conservar el seu caràcter dictatorial. Això no obstant, el model econòmic es manté, amb alguns canvis menors. La reforma política de Khruixtxov l'enfronta a la burocràcia del Partit, la qual cosa, sumada als pessims resultats econòmics, especialment en el terreny agrícola, forcen la seva destitució l'any 1964. El substitueix un representant de la vella guàrdia: Leonid Brèjnev. Sota el comandament del neoestalinista Brèjnev, el sistema inicia una progressiva i irreversible esclerosi. Els resultats econòmics empitjoren fins al punt que l'URSS es veu obligada cada cop més a importar productes de primera necessitat, molt especialment productes agrícoles, com per exemple cereals. A més, el pes del sector militar sobre el conjunt de l'economia creix de manera desproporcionada. Cada cop més els aparells de l'Estat i l'Exèrcit es constitueixen com una superestructura parasitària, que drena més i més recursos en detriment de les necessitats reals de la població del país. El caràcter confiscador de les polítiques del govern soviètic es traslladen a les seves "colònies" de l'est d'Europa. Les economies d'aquests països s'especialitzen en la producció d'aquells béns que l'URSS requereix, la qual cosa hipoteca el benestar i el futur de les seves poblacions. El control polític soviètic i la descarada explotació dels països sota l'òrbita soviètica provoquen un seguit de revoltes (a Hongria, el 1956, i a Txecoslovàquia, el 1968) que són brutalment esclafades per l'Exèrcit Roig. Quedava ben clar que la dictadura soviètica no tenia cap interès pel benestar dels seus súbdits i que només li interessava el manteniment de les quotes

de poder i dels privilegis de la casta de buròcrates i militars que controlaven fèrriment els recursos d'aquests països.

Així, doncs, la pèrdua de les últimes il·lusions en el socialisme representa el punt de partida de l'ensorrament dels règims que deien inspirar-se en els seus principis. És la idea la que es desploma primer i, a partir d'aquí, els règims polítics i les economies que es legitimaven en aquesta idea. El socialisme, en la seva formulació del segle XIX, prometia llibertat, igualtat, progrés i benestar. Les expectatives eren, doncs, molt altes. Això no obstant, el socialisme real va acabar sent sinònim de dictadura, injustícia, misèria i estancament. Els pitjors mals del capitalisme, denunciats reiteradament per la propaganda comunista, empal·lidien davant els horrors dels règims anomenats socialistes.

El progressiu empobriment de les economies socialistes, juntament amb l'asfíxia política, obliguen el règim soviètic a introduir algun tipus de reforma. Després de la mort de Brèjnev, el 1982, se succeeixen dos ancians dirigents que moren molt aviat: el reformador Iuri Andròpov, que mor el 1984, i el conservador Konstantin Txernenko, que mor el 1985. Tots dos eren els últims representants de la vella gerontocràcia soviètica. Es feia inevitable un canvi de rumb i, per aquest motiu, és nomenat el 1985 un jove quadre del Partit amb idees reformistes: Mikhaïl Gorbatxov.

Gorbatxov comença amb una sèrie de reformes econòmiques per refer l'economia. Aquestes reformes són conegudes sota la denominació de *perestroika* ("reconstrucció", en rus.) Simultàniament, introdueix un seguit de llibertats polítiques; molt especialment, la llibertat d'expressió, però també la de reunió, associació i d'altres. Aquestes reformes polítiques, les úniques que finalment triomfen, contribueixen decisivament a liberalitzar (amb el mot clau de *glàsnost*, "transparència", en rus) i a obrir el règim. Es produeix, doncs, una contradicció irresoluble entre llibertats liberals i model econòmic socialista. Gorbatxov pretén fer un collage de socialisme econòmic i liberalisme polític. Això no obstant, l'evidència històrica posava de manifest que el primer només podia funcionar precàriament sota règims totalitaris o, en el millor dels casos, dictatorials, i el segon només podia ser efectiu vinculat a la propietat privada i a l'economia de mercat. L'experiment estava, doncs, destinat al fracàs.

En qualsevol cas, Gorbatxov era molt conscient que, per treure el país endavant, en primer lloc li calia desempallegar-se del seu imperi a l'est d'Europa (i també a la resta del món, com ho demostra la retirada definitiva de les tropes soviètiques de l'Afganistan, l'any 1989, després de 10 anys de guerra). El dirigent soviètic arribà a la conclusió que havia d'alliberar recursos de la indústria pesant militar cap a la indústria de consum, per millorar així les molt precàries condicions de vida de la població soviètica. Cal tenir en compte que al llarg de la guerra freda s'havia arribat a destinar gairebé el 60% de la producció industrial directament o indirectament a la despesa militar i que el 1980 aquesta despesa representava un 5,8% del PIB nacional

(a començaments de la dècada dels seixanta, en plena guerra freda, havia arribat al 16,1%). És clar que el manteniment de la presència soviètica a l'exterior (països de l'Est d'Europa, Àfrica, Àsia, etc.) resultava enormement onerosa i difícilment suportable a mig termini. Gorbaxov, doncs, retira el suport als règims satèl·lits d'aquests països i en força, així, la dissolució. En un primer moment, aquests governs intenten mantenir-se recorrent un cop més a la repressió. Tot i això, l'accelerada i creixent contestació de les poblacions d'aquests països fan caure un darrere l'altre tots i cadascun d'aquests règims corruptes. El 1989, els diversos països de l'anomenat bloc de l'Est comencen una transició pacífica cap a la democràcia i a l'economia de mercat. La caiguda del mur de Berlín, el 9 de novembre de 1989, resulta, en aquest sentit, emblemàtica. L'única excepció va ser Romania, on el règim de Nicolae Ceaucescu va reaccionar de manera violenta, provocant uns dos mil morts i culminant amb l'execució sumària de Ceaucescu i la seva dona.

Un cop Gorbaxov repatria els recursos destinats al manteniment de l'imperi soviètic i pacta amb els Estats Units el final de la guerra freda i, per tant, el final de la costosíssima carrera d'armaments entre totes dues potències, el dirigent soviètic comença a implementar una sèrie de reformes econòmiques que tenen com a objectiu treure el país de l'atzuc on es trobava des de com a mínim els anys setanta, mitjançant una millora substancial de la productivitat. Un cop més, Gorbaxov busca una fórmula mixta entre el model liberal capitalista i el model socialista soviètic. L'opció triada era una espècie de "socialisme de mercat", en el fons un retorn a les tímides polítiques liberalitzadores que Nikolai Bukharin va introduir a la Unió Soviètica entre el 1921 i el 1928, i que varen ser conegudes com a Nova Política Econòmica o NEP. La idea era descentralitzar la presa de decisions i deixar que el mercat assignés els recursos mitjançant un sistema de fixació de preus lliure. Les decisions respecte dels productes, les quantitats i els preus les prendrien les empreses estatals de forma autònoma, sense interferència dels òrgans centrals de planificació i només en funció de les demandes dels consumidors. Alhora, es permetia la introducció de la propietat privada a petita escala, molt especialment en l'àmbit agrícola. Cal tenir molt en compte que, just en aquella mateixa època, Deng Xiaoping, el màxim dirigent xinès, estava consolidant reformes similars, iniciades a finals dels anys setanta, tot i que en un sentit encara més capitalista.

A diferència de la Xina, on la transició cap al capitalisme econòmic sota un règim polític comunista acaba triomfant (almenys de moment), a l'URSS el model trontolla i finalment s'enfonsa. Què va passar? L'error de Gorbaxov va ser doble. En primer lloc, unes reformes tan profundes generen una sèrie de tensions socials que només poden ser contingudes sota un règim autoritari, disposat si cal a utilitzar la violència física per reprimir qualsevol conat de contestació. L'experiència de les revoltes de 1989 de la plaça de Tiananmen i la violenta reacció del govern xinès n'és un molt bon exemple. Com ho és també la igualment brutal repressió de les protestes de la població uigur al

mateix país, just al moment actual. Gorbatxov inicià, simultàniament a les reformes econòmiques, unes reformes polítiques molt més agosarades, que contribuïren decisivament a esquarterar les institucions soviètiques. Cal tenir en compte que a l'URSS, a diferència, per exemple, d'alguns països de l'est, no havia existit mai cap tradició de tipus democràtic o liberal. Sabem que les reformes democràtiques triomfen allà on existeix una nombrosa classe mitjana i uns mínims valors liberals. Tot això havia existit a nivell molt embrionari a la Rússia prerevolucionària, però setanta anys de comunisme, dels quals gairebé trenta d'estalinisme, havien anihilat la paupèrrima classe mitjana de començaments del segle XX i havien escombrat tota actitud o valor remotament liberal. El resultat és que l'intent de democratitzar el país acaba en una situació de creixent desgavell i caos. El desmantellament dels mecanismes de control polític del sistema econòmic dóna com a resultat una greu agudització de la crisi econòmica i un sobtat empobriment de la població. Per altra banda, la desregulació econòmica en absència d'una classe empresarial potent va provocar que sectors de la *nomenklatura* del règim comencessin a apropiarse de les empreses estatals i a promoure activitats purament especulatives, i en molts casos obertament delictives. Les actualment conegudes com a "màfies russes", provinents majoritàriament de l'antiga *nomenklatura* soviètica, comencen a desenvolupar els seus negocis, s'enriqueixen molt ràpidament i s'infilten en les estructures de l'Estat; així contribuïen d'una manera decisiva a corrompre les institucions i a erosionar definitivament el poc capital social existent al país.

El segon error de va ser de tipus econòmic. Just a l'inrevés del model xinès, Gorbatxov va ser molt radical en les reformes polítiques, però molt timorat pel que fa a les reformes econòmiques. Dels tres factors de producció clàssics: treball, terra (recursos naturals) i capital, els països comunistes eren molt pobres pel que fa al tercer factor: el capital. L'Estat comunista, extremament empobrit i incapaç ja de treure ni un cèntim més de les paupèrrimes economies socialistes, no estava en condicions d'invertir en capital físic, tecnologia, infraestructures, comunicacions, etc. Calia, doncs, obrir-se al capital estranger i, per això, calia introduir la propietat privada i la seguretat jurídica per a les inversions efectuades per les empreses i consorcis d'altres països. La Xina, en aquest sentit, no va tenir cap problema a atorgar drets de propietat als inversors estrangers i assegurar-los un retorn dels beneficis de la seva inversió. Tot això, sota la fèrria autoritat del Partit Comunista Xinès. El resultat va ser un espectacular increment de la inversió estrangera en aquest país, amb el corresponent increment de la productivitat i la riquesa. La Xina es dotava del capital necessari per finançar el seu desenvolupament, fins a tal punt que avui dia aquest país ja ha acumulat capital suficient per invertir directament en el mateix país i fins i tot per invertir a l'exterior, de manera que s'ha convertit, per exemple, en el principal creditor del govern nord-americà. En l'actualitat, la Xina ja ha desenvolupat les seves indústries automobilística i de telecomunicacions i un sistema bancari propi, que és dels més importants del món.

A l'URSS les coses no van anar així. Gorbatxov i la *nomenklatura* reformista del període de la *perestroika* pensaven en un model de desenvolupament a partir dels recursos propis. Es tractava d'afavorir la iniciativa individual en el si del país, tot esperant que sorgissin espontàniament un seguit de petits empresaris emprenedors que invertissin en millores de la productivitat. Aquests petits empresaris havien de sorgir dels petits propietaris agrícoles i de les cooperatives i les empreses estatals, alliberades dels controls estatals. Això hauria pogut funcionar al segle XIX o a començaments del segle XX, però a les dècades dels vuitanta i dels noranta aquest model de desenvolupament resultava anacrònic i força naïf. Aquests "emprenedors", com ja s'ha comentat, no van arribar a aparèixer; aquest lloc el van ocupar les màfies i els buròcrates del Partit. Gorbatxov i la resta de quadres reformistes del PCUS sempre van recelar de l'entrada del capital estranger; en part, per les seves conviccions marxistes, i en part, pels seus prejudicis nacionalistes. La seva reforma liberalitzadora es va quedar en una terra de ningú entre un model socialista i un model capitalista, sense cap dels avantatges de tots dos models i amb tots els inconvenients d'ambdós. La diferència amb el model xinès quedava ben palesa: els xinesos van optar per una dictadura comunista combinada amb una economia capitalista molt agressiva i competitiva, mentre que els reformistes soviètics s'inclinaven per una pseudodemocràcia sense demòcrates, controlada per xarxes de buròcrates, d'especuladors i de delinqüents, i una economia de socialisme de mercat que acabà convertint-se en una economia de casino al servei dels aventurers i dels aprofitats, cada cop més a la deriva.

Molt ràpidament la situació política i econòmica es va anar deteriorant. El Partit perdia poder a marxades forçades i els tímids intents de reforma estaven cada cop més amenaçats per polítics molt més radicals, com ara Borís Ieltsin, que el que defensaven era simplement liquidar el sistema soviètic i anar cap a un sistema parlamentari pluripartidista i cap a una economia capitalista de mercat, seguint el model dels països occidentals. Per aquests polítics radicals, no es tractava, doncs, de "reformar" el sistema, que es considerava –amb raó– irreformable, sinó d'acabar d'ensorrar-lo del tot.

Els radicals, aprofitant l'obertura política del règim i la possibilitat d'elegir re-presentants de forma democràtica al marge del Partit, aconseguiren que Ieltsin sigui escollit president de Rússia a les eleccions presidencials del 1990. Serà el primer càrrec públic escollit de manera democràtica pels ciutadans. Aquesta elecció dóna lloc a un conflicte de poder i de legitimitat entre la presidència russa, en mans dels radicals i sorgida d'unes eleccions lliures, i la presidència de l'URSS, en mans dels reformistes i creada pel PCUS. Les tensions entre totes dues institucions s'intensificaran al llarg d'aquest període.

La lluita política entre radicals i reformistes, cada cop més favorable als primers, i el caos econòmic i social van culminar en un desesperat intent dels comunistes conservadors per restaurar l'antic règim brejnevità dels anys setanta. L'agost del 1991, sectors de l'aparell del PCUS, del KGB i de l'exèrcit organitzen un improvisat cop

d'estat. Això no obstant, ja era massa tard; el règim soviètic estava immers en un irreversible i fatal procés de descomposició interna. Els sectors populars partidaris de Ieltsin i de l'opció democràtica es rebel·len i aconsegueixen arrossegar l'exèrcit i la policia. Els conjurats finalment es rendeixen i el sistema s'ensorra de manera definitiva. S'il·legalitza el PCUS, es decreta la dissolució de l'URSS i es declara la independència de les repúbliques que fins aleshores en formaven part. A partir d'aquest moment, Rússia evoluciona cap a un sistema polític formalment democràtic, però en realitat autoritari i cap a una economia de mercat controlada per grups de financers corruptes i xarxes mafioses creixentment organitzades. Ieltsin continuà com a president de Rússia fins al 1999, quan es va veure obligat a renunciar per problemes de salut, i va ser substituït per Vladímir Putin, un antic membre del KGB. Des del 2008 la presidència de Rússia ha recaigut sobre Dmitri Medvédev, tot i que Putin s'ha reservat per a ell el càrrec de primer ministre del país.

La desregulació dels mercats financers

La caiguda dels règims socialistes a l'Europa de l'Est, primer, a l'URSS, després, i finalment a la resta del món, va ser interpretada com la prova definitiva de la bondat de l'ideari neoconservador i de les polítiques que, d'acord amb aquest ideari, s'havien iniciat al Regne Unit i als Estats Units a començaments de la dècada dels vuitanta. La crítica radical a la intervenció dels governs i dels estats en els assumptes econòmics semblava confirmar-se, amb la desfeta econòmica dels països que havien portat aquesta intervenció fins a l'extrem. Tanmateix, aquesta mateixa crítica semblava igualment adequada respecte dels models d'economia mixta, de caire més socialdemòcrata o reformista, més característics dels països occidentals, molt especialment a Europa. L'exemple soviètic podia, doncs, justificar el qüestionament en general de qualsevol intervenció i regulació governamentals. De fet, ja des dels anys setanta prestigiosos corrents acadèmics, com ara l'escola austríaca de Ludwig von Mises i Friedrich Hayek, el monetarisme de l'escola de Chicago, encapçalat per Milton Friedman i, més recentment, la teoria de les expectatives racionals de John F. Muth, Robert Lucas i Thomas J. Sargent, havien conclòs que l'intervencionisme dels governs no només era inefectiu, pel que fa als objectius de creixement i de creació d'ocupació que aquests governs s'havien plantejat, sinó que, a més, les seves conseqüències pràctiques eren inflació, dèficit, estancament econòmic i atur, just el contrari del que es proposaven. Segons aquests corrents, deutors de la tradició neoclàssica del final del segle XIX² i, en aquest sentit, força crítics amb les tradicions marxista, socialdemòcrata i keynesiana, calia reduir dràsticament el pes del sector públic, mitjançant privatitzacions i externalitzacions i, molt especialment, resultava imprescindible desregular els mercats per tal d'afavorir l'eficiència en l'assignació dels recursos. Òbviament, els

mercats més proclius a ser desregulats, per la seva naturalesa més especulativa i, en aquest sentit, més volàtil, són els mercats financers.

Així, doncs, des de la caiguda del mur de Berlín els mercats financers internacionals han passat per una constant desregulació, exemplificada en un fet simbòlic als Estats Units, l'any 1999, quan es va aprovar la Llei de Modernització dels Serveis Financers Gramm-Leach-Bliley Act, que va derogar de manera definitiva les últimes mesures que quedaven vigents de la Llei Glass-Steagall, aprovada en plena crisi dels anys trenta amb l'objectiu d'evitar que les entitats bancàries operessin de forma especulativa als mercats financers. Aquesta desregulació (concretada en la simplificació dels mètodes de control dels crèdits, emissions d'actius, inversions i dipòsits obligatoris), ha provocat les conseqüències següents:

1. Desintermediació. El procés de desregulació ha permès l'accés al mercat de capitals a empreses de caràcter no financer, que han prescindit de la intermediació d'aquestes, en emetre títols directament al mercat. Aquest fet ha provocat que l'estructura del compte de resultats de les entitats bancàries hagi variat sensiblement, ja que la partida relacionada amb el marge d'interessos s'ha reduït, en quedar reduït el volum d'operacions actives concedides, mentre que la partida de comissions ha augmentat, ja que les entitats bancàries han participat activament en el procés de direcció i col·locació de títols de renda fixa privada. La desintermediació, per tant, ha provocat que les entitats financeres hagin hagut de buscar nous nínxols de mercat, alguns dels quals amb un risc molt alt, com per exemple les hipoteques *subprime*.
2. Creació de nous actius financers, particularment els relacionats amb operacions de titulització de crèdit. La manca de regulació ha permès que es poguessin titulitzar (és a dir, cedir a un tercer, a través de l'emissió d'un actiu financer) crèdits, particularment els derivats d'una operació hipotecària. Així, doncs, per exemplificar-ho, un banc als Estats Units, per exemple, concedia un crèdit hipotecari a una família per l'adquisició del seu habitatge i l'entitat bancària anava a buscar els diners per concedir aquest crèdit al mercat internacional, per la via de la titulització, i cedia el risc d'impagament de la família hipotecada a un tercer, que residia a qualsevol lloc del món i que potser no sabia el producte que estava comprant.
3. Qualificació del risc de les entitats emissores i de les emissions per part d'empreses privades. Les empreses de ràting són les que avaluen el risc d'un emissor de deute o una emissió de deute. Cal afegir-hi, en aquest sentit, que qui paga a l'empresa de ràting no són pas els inversors, sinó el mateix emissor de deute, és a dir, l'avaluat. Aquestes entitats són societats mercantils, amb ànim de lucre, que fan les seves valoracions de risc i els mercats les accepten com a referent per tal de dictaminar el tipus d'interès que cal pagar a l'emissor o a l'emissió de deute.³

Així, doncs, s'ha deixat un dels principals mètodes de control (la qualificació de risc) en mans privades, amb interessos, òbviament, privats, ja que tota empresa no pública té afany de lucre i el seu objectiu és maximitzar beneficis, i no pot ser criticada per això. Això no obstant, en els últims mesos, aquestes empreses han estat molt criticades perquè les seves valoracions no han sabut anticipar eficientment el comportament de risc de moltes entitats emissores de deute.

4. Aparició d'operacions fora de balanç (*off-balance-sheet*), particularment l'ús de derivats, que dificulten la tasca relacionada amb la quantificació del risc de les empreses.
5. Institucionalització dels inversors. La desregulació ha permès que els fons d'inversions i pensions puguin obtenir més llibertat en les seves polítiques d'inversió. Aquest fet, juntament amb la popularització d'aquests mètodes d'estalvi, ha creat grans institucions d'inversió col·lectiva en mans d'uns quants administradors que poden fer tremolar qualsevol títol cotitzat, en els seus processos d'inversió i desinversió. L'exponent màxim d'aquesta desregulació és l'aparició dels denominats *hedge funds*, fons d'inversió especulatiu, que operen en el mercat amb un alt factor de palanquejament, fent ús, d'entre altres, d'operacions al descobert (*short-selling*), en les quals s'especula obertament amb títols cotitzats amb expectatives baixistes.

Conclusions

Òbviament, no podem afirmar que l'únic factor explicatiu de la crisi financera actual sigui la desregulació dels mercats financers; això no obstant, sí que aquest és un dels factors clau, sense el qual no es podria entendre la situació actual. De fet, aquesta desregulació, adobada amb una creixent especulació dins el mercat immobiliari, amb conflictes en la teoria de l'agència de Fama (1980)⁴ i l'increment de la competència en el sector financer⁵ ha fet trontollar les bases del sistema econòmic actual: la confiança. I és que des de la ruptura de Bretton Woods, amb la desaparició del patró or, ens trobem davant d'un sistema monetari purament fiduciari, basat única i exclusivament en la confiança dels diferents agents. I la confiança entre els diferents agents existeix única i exclusivament quan les coses van bé; de la mateixa manera, desapareix en entorns de recessió econòmica.

Així, doncs, per exemple, la dispersió internacional dels actius financers procedents d'operacions de titulització hipotecària ha intoxicat una multitud d'entitats bancàries⁶ arreu del món. A més, la manca de rigor per part de les empreses de ràting, en la qualificació del risc d'aquests actius, els ha fet pràcticament invalorable. Aquesta situació, afegida a les operacions fora de balanç (*off-balance-sheet*), ha creat desconfiança en el mateix mercat interbancari i l'ha assecat fins a l'extrem. Així, doncs, la "crisi subprime s'ha convertit en una *crisi de confiança* en el sistema financer".⁷

Molt probablement, el problema ha estat que els partidaris de l'autoregulació dels mercats han considerat la confiança com quelcom intrínsec als mercats mateixos. Sembla obvi, tal com ja hem comentat, que els mercats només poden assignar eficientment els recursos quan existeix el cabal suficient de confiança o de capital social per garantir que els agents econòmics actuaran d'acord amb uns mínims criteris d'honestedat i de transparència i no pas de manera merament oportunista. En definitiva, que actuaran d'acord amb un joc que, en termes socials, seria de suma positiva i no pas de suma zero. Ara bé, això no vol pas dir que la mateixa existència dels mercats pressuposi l'existència d'aquest cabal de confiança. Ans al contrari, els mercats, tal com mostra l'evidència històrica, no sorgeixen *ex nihilo*, com semblen suposar els partidaris dels mercats autoregulats. Els mercats existeixen perquè hi ha un substrat cultural, social i polític que possibilita el seu sorgiment, el desenvolupament i la posterior consolidació. En aquest sentit, els marcs institucionals, com molt bé assenyala l'historiador econòmic i premi Nobel d'Economia Douglass C. North, són la *conditio sine qua non* dels mercats. L'Estat i la resta d'institucions polítiques creen el marc legislatiu i normatiu que permet assignar els drets de propietat i determinar els procediments i els límits de l'activitat econòmica. La confiança en les transaccions entre els diferents agents econòmics sorgeix justament com a resultat de l'existència d'aquest marc normatiu i de la seva garantia per part de l'Estat. La desregulació no dona lloc, doncs, a una millora en l'assignació dels recursos, sinó que és una apel·lació al "tot s'hi val", amb la consegüent justificació dels comportaments oportunistes a curt termini, la qual cosa porta a la implosió dels mateixos mercats, tal com ha acabat passant en el cas dels mercats financers. De fet, podem considerar que el mateix concepte d'*autoregulació* és una *contradictio in terminis*: allò que regula ha de ser diferent d'allò que és regulat; en cas contrari, el concepte "regulació" perd una bona part del seu sentit. Això vol dir que la regulació dels mercats no pot ser endògena, sinó exògena a aquests mercats, és a dir "política". Per tant, l'alternativa als models intervencionistes del segle XX no pot ser un moviment pendular cap als models de *minimal state*, característics del liberalisme econòmic del segle XIX. Cal recuperar la centralitat i el sentit comú; en definitiva, recuperar la confiança dels mercats, i per a això cal tornar a la política, entesa en el sentit més noble del terme. En paraules de l'actual president dels Estats Units, Barack Obama: "[...] we must restore the credit that businesses and consumers depend upon. At home, we are working aggressively to stabilize our financial system. This includes an honest assessment of the balance sheets of our major banks, and will lead directly to lending that can help Americans purchase goods, stay in their homes and grow their businesses."⁸

En aquest mateix sentit, Alan Greenspan, expresident de la Reserva Federal del Tresor dels Estats Units entre els anys 1987 i 2006, i gran defensor de l'autoregulació dels mercats, va admetre el passat 23 d'octubre de 2008, en una compareixença davant el Comitè de Supervisió i Reforma del Govern, a la Cambra de Representants,

que estava “parcialment” equivocada quan va apostar per la desregulació i que els mercats financers “haurien d’estar molt més regulats per impedir el pitjor *tsunami financer* de l’últim segle”.⁹ Cal assenyalar, també, que Greenspan ha estat un dels pares de la desregulació i un dels defensors de l’autoregulació dels mercats, i que fa només 4 anys enrere, al maig de 2005, afirmava que “la regulació privada ha demostrat que és molt més adequada que la regulació governamental per restringir l’excessiva presa de riscos”.¹⁰

Igualment, el president de la República francesa, Nicolas Sarkozy, va afirmar a la reunió del grup de països anomenat G-20 d’abril de 2009, que aquesta crisi “era una crisi d’origen financer i per això era tan important canviar la regulació. [...] I diem que, sense una nova regulació financera, no hi haurà confiança, i sense confiança, no hi haurà recuperació.”¹¹ De fet, ja s’han sentit moltes propostes, per part d’estadistes, de desfer el camí fet amb la desregulació; concretament, començar a regular el comportament dels *hedge funds* i les operacions al descobert (*short-selling*); el paper de les empreses de ràting, juntament amb la creació d’una entitat pública de caràcter supranacional que vetlli per la supervisió dels mercats financers internacionals, quelcom que sembla raonable, en un escenari caracteritzat per la globalització dels mercats financers.

Així, doncs, sembla que ha arribat a la fi el procés de desregulació basat en l’axioma que els mercats s’autoregulen i que qualsevol intervenció de l’Estat significa una intromissió inacceptable a la llibertat i a la lliure competència, una *veritat immutable* que encara resultaria més justificada per la caiguda de l’altra alternativa, el comunisme. Què ens depararà el futur? Davant de moviments pendulars, que és el que la història ens ensenya que fa la humanitat, el futur és obscur i es preveu la tornada a sistemes financers molt regulats. Això no obstant, tant de bo s’apregui que “no són bons els extrems, ni tan sols en la virtut”.¹²

Bibliografia

BERRONE, Pascual. *Current global financial crisis: an incentive problem*. Pamplona: Universidad de Navarra, 2008; IESE Business School; IESE Occasional Papers.

BOLAÑOS, Alejandro: “Sarkozy y Merkel exigen a Obama una regulación financiera más dura”: *El País*, 2 d’abril de 2009. Es pot trobar a l’adreça d’Internet següent: http://www.elpais.com/articulo/economia/Sarkozy/Merkel/exigen/Obama/regulacion/financiera/dura/elpepueco/20090402elpepueco_1/Tes (última data de consulta: 30 de juliol del 2009).

CARR, E. H. *La revolución rusa. De Lenin a Stalin, 1917-1929*. Madrid: Alianza Editorial, 2002. Agència EFE. “Greenspan, atónito por un ‘tsunami crediticio’ que no supo prever”: *La Vanguardia*, 23 d’octubre de 2008. Es pot trobar a l’adreça d’Internet següent: <http://www.lavanguardia.es/lv24h/20081023/53565703922.html> (última data de consulta: 30 de juliol de 2009).

FAMA, E. F. “Agency problems and the theory of the firm”: *Journal of Political Economics*, 88, 1980, pàgines 288-298.

FUKUYAMA, Francis. *The end of the history and the last man*. Londres: Penguin, 1993.

GIRÓN, Alicia; Correa, Eugenia. "Mercados financieros globales: desregulación y crisis financieras", 1999. Es pot trobar a la següent adreça d'Internet: <http://www.ub.es/prometheus21/articulos/nau-tas/25.pdf> (última data de consulta: 30 de juliol de 2009).

JUDT, Tony. *Posguerra. Una historia de Europa desde 1945*. Madrid: Taurus, 2006.

LENIN, Vladímir Ílitx. *¿Qué hacer?* Moscou: Editorial Progreso, 1981; volum 6 de les obres completes. Aquest mateix text es pot trobar a l'adreça d'Internet següent: <http://www.marxists.org/espanol/lenin/obras/1900s/quehacer/index.htm> (última data de consulta: 30 de juliol de 2009).

SERVICE, Robert. *Historia de Rusia en el siglo XX*. Barcelona: Editorial Crítica, 2002.

SERVICE, Robert. *Rusia, experimento con un pueblo: de 1991 a la actualidad*. Madrid: Siglo XXI, 2005.

SOLEY, Jorge. *Aspectos financieros de la crisis "subprime"*. Pamplona: Universidad de Navarra, 2008; IESE Business School; nota técnica FN-556.

Notes

1. Fukuyama, F. (1993).
2. Excepte l'escola austríaca, que era bastant crítica, especialment Hayek.
3. Mitjançant el preu de la subhasta al mercat primari o bé a la cotització al mercat secundari.
4. Segons Barrone, P. (2008), aquesta crisi és una conseqüència de pràctiques habituals, però inadequades, de les juntes o governs corporatius d'entitats financeres; concretament, les relacionades amb la retribució a alts directius mitjançant *stock options* i *golden parachutes*. Aquests incentius han motivat molts alts directius a decidir en termes de rendibilitat a curt termini, amb l'objectiu de maximitzar beneficis, encara que per aconseguir-ho calgués entrar en projectes d'inversió d'alta rendibilitat però amb un alt risc (concretament, la concessió de préstecs hipotecaris *subprime*).
5. Girón, A; Correa, E. (1999).
6. Com també moltes institucions d'inversió col·lectiva, és a dir, fons d'inversió i fons de pensions.
7. Soley, J. (2008), p. 3.
8. <http://www.america.gov/st/peacesec-english/2009/March/20090324084922bpuh0.9377405.html>.
9. EFE (2008).
10. EFE (2008).
11. Bolaños, A. (2009).
12. Frase atribuïda a Teresa Sánchez Cepeda Dávila y Ahumada (per a alguns, santa Teresa de Jesús).